

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**
Кафедра _____

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: **«ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ»**
за темою: **«Психологічні особливості спілкування школярів різного віку»**

Студентки: Бур'ян Катерини Геннадіївни
курсу: 2-го
групи: ТУКВ-8-24-Б1ПС(4.0здс)
Спеціальність: 053 Психологія
Керівник: ст. викладач Зіміна Ю. О.

Оцінка: _____
Національна шкала _____
Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Київ 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СПІЛКУВАННЯ У ПСИХОЛОГІЇ.....	5
1.1. Поняття спілкування в психологічній науці.....	5
1.2. Структура та функції спілкування.....	6
1.3. Види спілкування та їх характеристика.....	7
1.4. Роль спілкування у розвитку особистості школяра.....	9
Висновок до 1 розділу.....	10
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ШКОЛЯРІВ РІЗНОГО ВІКУ.....	11
2.1. Спілкування молодших школярів та його особливості.....	11
2.2. Спілкування підлітків: зміни та специфіка.....	12
2.3. Особливості спілкування старшокласників.....	12
2.4. Порівняльний аналіз спілкування школярів різних вікових груп.....	14
Висновок до 2 розділу.....	16
РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ШКОЛЯРІВ.....	17
3.1. Роль сім'ї у формуванні комунікативних навичок.....	17
3.2. Вплив школи та вчителя на розвиток спілкування.....	19
3.3. Вплив однолітків і соціального середовища.....	20
3.4. Методи розвитку ефективного спілкування у школярів.....	20
Висновок до 3 розділу.....	24
ВИСНОВКИ.....	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	27

ВСТУП

Сучасний освітній процес розглядається не лише як система передачі знань, умінь і навичок, але й як простір активної соціальної взаємодії, у якому відбувається формування особистості дитини. Однією з найважливіших складових цього процесу є спілкування, яке виступає провідним засобом соціалізації, розвитку мислення, емоційної сфери та формування міжособистісних відносин школярів.

Актуальність теми зумовлена тим, що спілкування у шкільному віці зазнає суттєвих змін залежно від етапу розвитку дитини. У молодшому шкільному віці воно характеризується значною залежністю від дорослих і емоційною безпосередністю; у підлітковому віці на перший план виходить спілкування з однолітками, потреба у самоствердженні та визнанні; у старшому шкільному віці комунікація набуває більш усвідомленого, рефлексивного та соціально спрямованого характеру. Розуміння цих вікових особливостей є необхідною умовою ефективної педагогічної взаємодії та створення сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі.

Проблема спілкування є однією з ключових у психологічній науці. Вона розглядалася у працях Л. Виготського, який підкреслював соціальну природу психічного розвитку, О. Леонтьєва, який розкрив діяльнісний підхід до спілкування, С. Рубінштейна, Б. Ананьєва, Г. Костюка та інших учених. Дослідники наголошували, що саме через спілкування відбувається засвоєння соціального досвіду та формування особистості.

У шкільному віці спілкування виконує не лише комунікативну, але й виховну, регулятивну та емоційно-розвивальну функції. Воно впливає на формування самооцінки, рівня домагань, мотивації навчальної діяльності, а також на розвиток навичок співпраці та конфліктної поведінки. Особливо важливим є те, що якість спілкування у школі безпосередньо впливає на психологічне благополуччя дитини.

Сучасні соціальні зміни, цифровізація освіти та активне використання засобів комунікації (соціальні мережі, месенджери, онлайн-навчання) суттєво трансформують характер спілкування школярів, що робить дослідження цієї проблеми ще більш актуальним.

Мета роботи полягає у теоретичному дослідженні психологічних особливостей спілкування школярів різного віку та визначенні основних закономірностей його розвитку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- розкрити сутність поняття «спілкування» у психологічній науці;
- проаналізувати структуру, функції та види спілкування;
- охарактеризувати вікові особливості спілкування молодших школярів, підлітків і старшокласників;
- визначити основні чинники, що впливають на розвиток комунікативної сфери учнів;
- узагальнити теоретичні підходи до проблеми дослідження.

Об'єкт дослідження — процес спілкування школярів різних вікових груп.

Предмет дослідження — психологічні особливості та закономірності розвитку спілкування у шкільному віці.

Методи дослідження включають: аналіз і узагальнення наукової літератури, систематизацію теоретичних даних, порівняльний аналіз вікових особливостей спілкування.

Теоретична значущість роботи полягає у поглибленні знань про вікову динаміку спілкування школярів та його роль у розвитку особистості, що може бути використано у педагогічній та психологічній практиці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СПІЛКУВАННЯ У ПСИХОЛОГІЇ

У першому розділі розглянуто теоретичні основи проблеми спілкування у психологічній науці. Проаналізовано сутність поняття «спілкування», його структуру, основні функції та різновиди. Особливу увагу приділено ролі спілкування у розвитку особистості школяра. Узагальнено погляди провідних психологів щодо соціальної природи спілкування та його значення у формуванні психічних процесів і поведінки дитини. Розділ створює теоретичну основу для подальшого аналізу вікових особливостей спілкування школярів.

1.1. Поняття спілкування у психологічній науці.

Спілкування є фундаментальною категорією психології, яка відображає процес взаємодії між людьми, що здійснюється через обмін інформацією, емоціями, знаннями та діями. Воно є необхідною умовою існування людського суспільства та розвитку особистості.

У сучасній психології спілкування розглядається як складний багаторівневий процес, що включає не лише передачу інформації, але й формування взаємин, вплив на поведінку та розвиток особистості [1, с. 79].

Л. С. Виготський довів, що психічний розвиток дитини має соціальне походження, а спілкування є головним механізмом інтеріоризації — переходу зовнішніх соціальних дій у внутрішні психічні процеси.

О. М. Леонтьєв розглядав спілкування як особливий вид діяльності, що має власні мотиви, цілі та засоби. У цьому контексті спілкування не є допоміжним процесом, а виступає самостійною формою активності людини.

У структурному плані спілкування включає:

- обмін інформацією (комунікацію);
- взаємодію (інтерацію);
- сприйняття іншої людини (перцепцію).

Таким чином, спілкування є системним процесом, який забезпечує не лише передачу знань, а й формування соціального досвіду та особистісних якостей.

1.2. Структура та функції спілкування.

Структура спілкування є багатокomпонентною і включає взаємопов'язані елементи, які забезпечують його ефективність.

Комунікативний компонент

Він передбачає обмін інформацією за допомогою вербальних (мовлення) і невербальних засобів (жести, міміка, інтонація). Вербальна комунікація є основною формою передачі знань, тоді як невербальна — доповнює її та передає емоційний зміст повідомлення.

Інтерактивний компонент

Відображає організацію взаємодії між людьми у процесі спілкування. Він включає узгодження дій, розподіл ролей, співпрацю або конфліктні ситуації.

Перцептивний компонент

Пов'язаний із процесом сприйняття та розуміння партнера по спілкуванню. Він включає емпатію, формування уявлень про іншу людину, інтерпретацію її поведінки [2, 79-81].

Спілкування виконує такі функції:

- **Інформаційна функція** — передача знань, думок, досвіду;
- **Регулятивна функція** — вплив на поведінку та діяльність інших людей;
- **Емоційна функція** — формування емоційних зв'язків і підтримка психологічного комфорту;
- **Соціалізуюча функція** — засвоєння норм, правил і цінностей суспільства;
- **Інтегративна функція** — об'єднання людей у групи та колективи [3].

Отже, спілкування є багатофункціональним процесом, який забезпечує як індивідуальний розвиток, так і функціонування суспільства.

1.3. Види спілкування та їх характеристика.

У психологічній науці спілкування розглядається як багатовимірне явище, яке може проявлятися у різних формах залежно від умов, мети, засобів та характеру взаємодії між людьми. Класифікація видів спілкування дозволяє глибше зрозуміти його структуру та особливості функціонування в різних соціальних ситуаціях, зокрема у шкільному середовищі.

За засобами передачі інформації

Однією з найпоширеніших класифікацій є поділ спілкування на вербальне та невербальне.

Вербальне спілкування здійснюється за допомогою мовлення і є основним засобом обміну інформацією в освітньому процесі. Воно включає усну та письмову форми. Саме вербальна комунікація дозволяє передавати складні поняття, пояснювати навчальний матеріал, формувати думки та аргументи. У шкільному навчанні вона відіграє провідну роль, оскільки забезпечує засвоєння знань і розвиток мислення [3, с. 69-80].

Невербальне спілкування включає жести, міміку, позу, інтонацію, тембр голосу, погляд. Воно супроводжує мовлення і часто передає емоційний стан людини. У педагогічній практиці невербальні засоби мають особливе значення, оскільки вони впливають на емоційне сприйняття інформації учнями. Наприклад, доброзичлива міміка вчителя може підвищити мотивацію учнів, тоді як різка інтонація — навпаки знизити її.

За характером взаємодії

За цим критерієм спілкування поділяється на міжособистісне, групове та масове.

Міжособистісне спілкування є найбільш поширеним у шкільному середовищі. Воно відбувається між двома або кількома людьми і характеризується безпосереднім контактом. Саме цей вид спілкування формує основи міжособистісних відносин, довіри та взаєморозуміння між учнями та вчителями [2, с. 108-110].

Групове спілкування здійснюється в межах класного колективу або навчальної групи. Воно передбачає взаємодію великої кількості учасників, розподіл ролей і виконання спільних завдань. Така форма спілкування сприяє розвитку навичок співпраці, відповідальності та соціальної активності.

Масове спілкування є опосередкованим і здійснюється через засоби масової інформації або цифрові технології. У сучасних умовах воно набуває особливого значення через активне використання інтернету, соціальних мереж та дистанційного навчання.

За метою спілкування

Залежно від мети виділяють ділове, особистісне та пізнавальне спілкування.

Ділове спілкування спрямоване на виконання конкретних завдань і досягнення результатів. У школі воно реалізується під час навчального процесу, виконання інструкцій та організації діяльності учнів.

Особистісне спілкування базується на емоційних зв'язках між людьми. Воно є важливим для формування дружніх стосунків, підтримки психологічного комфорту та розвитку емпатії.

Пізнавальне спілкування спрямоване на отримання нових знань, обговорення інформації та обмін інтелектуальним досвідом. Саме цей вид спілкування безпосередньо пов'язаний із навчальною діяльністю та розвитком мислення школярів [3, с. 152-153].

Особливості спілкування у шкільному середовищі

У межах школи всі види спілкування тісно переплітаються і взаємодіють між собою. Наприклад, під час уроку учень одночасно використовує вербальні та невербальні засоби, бере участь у міжособистісному та груповому спілкуванні, а також реалізує пізнавальні та ділові цілі.

Особливістю шкільного спілкування є його педагогічна спрямованість, оскільки воно організовується та регулюється вчителем. Від якості цього процесу залежить не лише успішність навчання, а й розвиток соціальних і емоційних компетентностей учнів.

У молодшому шкільному віці переважає емоційно забарвлене та ситуативне спілкування, тоді як у підлітковому воно стає більш складним, орієнтованим на групу однолітків. У старшому шкільному віці комунікація набуває більш усвідомленого, рефлексивного характеру.

1.4. Роль спілкування у розвитку особистості школяра.

Спілкування є провідним фактором соціального та психічного розвитку дитини. Воно забезпечує входження школяра в систему суспільних відносин та засвоєння соціального досвіду.

У процесі спілкування формується:

- самооцінка дитини;
- рівень домагань;
- емоційна стабільність;
- мотивація навчання;
- навички співпраці та вирішення конфліктів.

Особливо важливим є спілкування з учителем, яке виступає моделлю соціальної взаємодії. Стиль педагогічного спілкування може бути авторитарним, демократичним або ліберальним, і кожен із них по-різному впливає на розвиток учня [4, с. 90].

Спілкування з однолітками сприяє формуванню соціальних ролей, розвитку емпатії, вмінню співпрацювати та вирішувати конфлікти. У підлітковому віці воно стає провідним видом комунікації.

У молодшому шкільному віці спілкування переважно емоційне та залежне від дорослих, у підлітковому — орієнтоване на групу однолітків, а в старшому шкільному — більш усвідомлене та ціннісно спрямоване.

Таким чином, спілкування є ключовим механізмом формування особистості школяра, його соціальної зрілості та психологічного розвитку.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

Отже, спілкування у психології розглядається як складний, багаторівневий і багатофункціональний процес, який забезпечує взаємодію людей, обмін інформацією та формування особистості.

Його структура включає комунікативний, інтерактивний і перцептивний компоненти, а функції охоплюють інформаційну, регулятивну, емоційну та соціалізуючу сфери.

У шкільному віці спілкування є ключовим фактором розвитку особистості, що впливає на формування мотивації, самооцінки та соціальних навичок. Розуміння його особливостей є необхідною умовою ефективної педагогічної діяльності.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ШКОЛЯРІВ РІЗНОГО ВІКУ

У другому розділі розглянуто вікові особливості спілкування школярів різних етапів навчання: молодшого шкільного віку, підліткового та старшого шкільного віку. Проаналізовано специфіку комунікативної поведінки, провідні мотиви спілкування та соціально-психологічні зміни, що відбуваються у процесі дорослішання. Окремо розкрито роль однолітків, дорослих та соціального середовища у формуванні комунікативної сфери учнів.

2.1. Спілкування молодших школярів та його особливості.

Спілкування молодших школярів (6–10 років) має свої специфічні психологічні характеристики, які зумовлені переходом дитини до нового соціального статусу — учня. У цей період провідною діяльністю стає навчальна, однак значну роль продовжує відігравати емоційно забарвлене спілкування [7, с. 36].

Основною особливістю є **висока залежність від дорослого**, насамперед від учителя. Саме вчитель виступає головним авторитетом, джерелом оцінки та зразком поведінки. Його ставлення значною мірою впливає на самооцінку дитини та її бажання спілкуватися.

Спілкування молодших школярів характеризується:

- емоційною безпосередністю;
- ситуативністю;
- простотою мовленнєвих форм;
- орієнтацією на зовнішню оцінку.

Важливою рисою є те, що діти цього віку ще недостатньо володіють складними комунікативними стратегіями, тому часто спілкування відбувається імпульсивно. Водночас саме у цей період активно формуються основи комунікативних навичок: уміння слухати, відповідати, ставити запитання, взаємодіяти в групі.

Особливе значення має спілкування з однолітками. Воно поступово набуває більшої значущості, сприяє розвитку емпатії, співпраці та навичок соціальної взаємодії.

2.2. Спілкування підлітків: зміни та специфіка.

Підлітковий вік є періодом значних змін у сфері спілкування, що зумовлено формуванням самосвідомості та прагненням до самостійності. У цей час відбувається переорієнтація комунікативних потреб від дорослих до однолітків [2, с. 49].

Головною особливістю підліткового спілкування є **потреба у визнанні та самоствердженні**. Підлітки прагнуть зайняти певне місце у групі, отримати статус і повагу серед ровесників.

Спілкування стає більш:

- емоційно насиченим;
- конфліктним;
- групоорієнтованим;
- особистісно значущим.

У цей період велике значення має **неформальна група однолітків**, яка часто має більший вплив, ніж сім'я чи школа. Саме в групі підліток засвоює соціальні ролі, норми поведінки та моделі взаємодії.

Також у підлітковому віці зростає роль критичності мислення, що може призводити до конфліктів з дорослими. Підлітки починають активно відстоювати власну думку, що є проявом формування особистісної автономії.

2.3. Особливості спілкування старшокласників.

Спілкування старшокласників (15–17 років) характеризується якісними змінами, що зумовлені завершенням підліткового віку та переходом до ранньої юності. У цей період відбувається інтенсивне формування світогляду, системи цінностей, професійних інтересів та життєвих планів, що безпосередньо впливає на характер комунікативної діяльності.

Однією з ключових особливостей спілкування старшокласників є його **усвідомленість і рефлексивність**. Учні цього віку здатні аналізувати як власну поведінку, так і поведінку інших людей, оцінювати комунікативні ситуації, прогнозувати наслідки своїх висловлювань і дій. Це сприяє більш зрілому та відповідальному стилю взаємодії [2, с. 106-107].

У старшому шкільному віці значно зростає роль **ціннісно-орієнтованого спілкування**. Комунікація починає базуватися не лише на емоційних реакціях, а й на спільності поглядів, інтересів, життєвих орієнтацій. Дружні відносини стають більш стабільними, глибокими та вибірковими. Старшокласники надають перевагу спілкуванню з тими, хто поділяє їхні погляди та інтереси.

Важливою характеристикою є **посилення ролі самостійності у спілкуванні**. Старшокласники прагнуть автономії у прийнятті рішень, у виборі кола спілкування та способів взаємодії. Вони менш залежні від оцінок дорослих і більше орієнтуються на власні переконання та думку однолітків.

У цей період також спостерігається розвиток **комунікативної компетентності**, яка включає:

- уміння аргументовано висловлювати власну думку;
- здатність до ведення дискусії;
- навички конструктивного вирішення конфліктів;
- розвиток емпатії та толерантності у спілкуванні.

Особливе місце займає спілкування з дорослими, яке набуває більш партнерського характеру. Старшокласники прагнуть рівноправного діалогу з учителями та батьками, очікуючи поваги до власної думки та визнання своєї дорослості. Авторитарний стиль взаємодії може викликати опір або зниження мотивації до спілкування.

Водночас значно посилюється вплив однолітків, однак він стає більш усвідомленим і вибірковим. Якщо у підлітковому віці група часто визначає поведінку особистості, то у старшому шкільному віці учень здатний критично оцінювати групові норми та зберігати індивідуальність [5, с. 84].

У сучасних умовах важливим чинником спілкування старшокласників є цифрове середовище. Соціальні мережі, месенджери та онлайн-платформи значно розширюють можливості комунікації, але водночас можуть впливати на зниження якості живого міжособистісного спілкування.

Отже, спілкування старшокласників характеризується переходом до більш зрілих форм взаємодії, що базуються на усвідомленості, ціннісній орієнтації, рефлексії та прагненні до самостійності.

2.4. Порівняльний аналіз спілкування школярів різних вікових груп.

Порівняльний аналіз особливостей спілкування школярів різних вікових груп дозволяє виявити закономірності його розвитку та визначити основні етапи становлення комунікативної сфери особистості. Спілкування не є статичним явищем — воно динамічно змінюється відповідно до вікових, психологічних і соціальних трансформацій дитини.

У молодшому шкільному віці (6–10 років) спілкування має переважно **емоційно-особистісний та ситуативний характер**. Діти цього віку орієнтуються на дорослого як на головне джерело оцінки та підтримки. Спілкування з однолітками ще не є стабільним і часто залежить від конкретної ситуації. Важливою особливістю є висока емоційність, безпосередність реакцій та недостатня сформованість комунікативних стратегій. У цей період закладаються базові навички взаємодії: уміння слухати, відповідати, дотримуватися правил спілкування [4, с. 79-80].

У підлітковому віці (11–14 років) відбувається суттєва перебудова системи спілкування. Провідним стає **спілкування з однолітками**, яке набуває статусу головного чинника соціалізації. Підлітки прагнуть самоствердження, визнання та прийняття у групі, що часто супроводжується емоційною нестабільністю та конфліктністю. Спілкування стає більш інтенсивним, але водночас суперечливим: зростає критичність до дорослих і посилюється значення неформальних груп. У цей період формується почуття «Я», що безпосередньо впливає на стиль комунікації.

У старшому шкільному віці (15–17 років) спілкування набуває **більш усвідомленого, стабільного та ціннісно орієнтованого характеру**. Старшокласники здатні до глибшого аналізу соціальних ситуацій, більшої емпатії та самоконтролю у взаємодії з іншими. Відбувається формування стійких дружніх відносин, заснованих на спільності інтересів, цінностей та життєвих планів. Спілкування стає більш аргументованим, рефлексивним і спрямованим на майбутню професійну та соціальну реалізацію.

Порівнюючи ці три вікові етапи, можна виділити основні тенденції розвитку спілкування:

- **зменшення залежності від дорослих та зростання автономії у комунікації;**
- **зростання ролі однолітків** як ключового соціального середовища;
- **ускладнення комунікативних форм** від простих емоційних реакцій до рефлексивного діалогу;
- **перехід від ситуативного до стабільного спілкування;**
- **формування індивідуального стилю спілкування у старшому віці.**

Важливо також зазначити, що розвиток спілкування відбувається нерівномірно і залежить від соціального середовища, виховання, педагогічного впливу та індивідуальних особливостей дитини. Значну роль відіграє школа, яка виступає основним простором соціальної взаємодії та формування комунікативних навичок [1, с. 63-65].

Отже, вікові особливості спілкування школярів відображають загальну логіку психічного розвитку особистості — від емоційної залежності та ситуативності до самостійності, рефлексії та соціальної зрілості.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2

Отже, спілкування школярів має чітко виражені вікові особливості, які змінюються залежно від етапу розвитку дитини. У молодшому віці воно є емоційним і залежним від дорослого, у підлітковому — орієнтованим на групу однолітків, а у старшому — усвідомленим і ціннісно спрямованим.

Розуміння цих особливостей є необхідною умовою ефективної педагогічної взаємодії, оскільки дозволяє враховувати потреби учнів і створювати сприятливе комунікативне середовище у школі.

РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ СПІЛКУВАННЯ ШКОЛЯРІВ

У третьому розділі проаналізовано основні чинники, що впливають на розвиток спілкування школярів різного віку. Розглянуто роль сім'ї, школи, учителя та однолітків у формуванні комунікативної сфери особистості. Окрему увагу приділено сучасним педагогічним методам розвитку спілкування, зокрема інтерактивним та ігровим технологіям, а також впливу цифрового середовища.

3.1. Роль сім'ї у формуванні комунікативних навичок школярів.

Сім'я є первинним і найважливішим соціальним середовищем, у якому закладаються основи особистості дитини, зокрема її комунікативні навички. Саме в сімейному колі відбувається перше засвоєння норм мовлення, моделей взаємодії, емоційного реагування та способів вирішення міжособистісних ситуацій. У цьому контексті сім'я виступає базовим інститутом соціалізації, який визначає подальший розвиток спілкування дитини у школі та суспільстві загалом [10, с. 49-51].

У процесі сімейного спілкування дитина опановує основні комунікативні уміння, такі як уміння слухати співрозмовника, висловлювати власні думки, ставити запитання, реагувати на зауваження та враховувати позицію іншої людини. Формування цих навичок відбувається поступово і значною мірою залежить від стилю сімейного виховання та характеру взаємин між членами родини.

Важливим чинником є **емоційний клімат сім'ї**, який безпосередньо впливає на розвиток комунікативної сфери дитини. У сім'ях із доброзичливою, підтримувальною атмосферою діти зазвичай демонструють відкритість у спілкуванні, впевненість у собі, здатність до емпатії та конструктивної взаємодії. Натомість у сім'ях із високим рівнем конфліктності, авторитарним стилем виховання або емоційною холодністю можуть формуватися такі риси, як

замкнутість, тривожність, агресивність або труднощі у встановленні соціальних контактів.

У психологічній літературі виділяють різні стилі сімейного виховання, які по-різному впливають на розвиток спілкування дитини:

- **авторитарний стиль** — характеризується жорстким контролем і низьким рівнем емоційної підтримки, що може призводити до зниження ініціативності у спілкуванні;
- **демократичний стиль** — передбачає рівноправне спілкування, підтримку та врахування думки дитини, що сприяє розвитку комунікативної компетентності;
- **ліберальний стиль** — характеризується недостатнім контролем і може призводити до несформованості соціальних норм поведінки;
- **гіперопіка** — обмежує самостійність дитини та знижує її здатність до самостійного спілкування у нових соціальних умовах.

Особливе значення має характер взаємодії між батьками та дитиною у повсякденному житті. Регулярні бесіди, обговорення подій, спільне вирішення проблем та підтримка дитини у складних ситуаціях сприяють розвитку її мовленнєвої активності та впевненості у спілкуванні [6, с. 183-187].

Крім того, сім'я виконує функцію **моделювання соціальної поведінки**. Діти часто копіюють стиль спілкування батьків, їх інтонації, способи вираження емоцій та реакції на конфлікти. Таким чином, дорослі виступають для дитини першими комунікативними зразками, які значною мірою визначають її подальшу поведінку в школі та серед однолітків.

У молодшому шкільному віці вплив сім'ї є особливо значущим, оскільки дитина ще не має достатньо розвинених соціальних навичок і значною мірою орієнтується на батьківські оцінки. У підлітковому віці вплив сім'ї дещо зменшується, однак залишається важливим у формуванні базових цінностей та емоційної стабільності. У старшому шкільному віці взаємини з сім'єю набувають більш партнерського характеру, проте продовжують відігравати важливу роль у підтримці особистісного розвитку.

Таким чином, сім'я є ключовим чинником формування комунікативних навичок школярів, оскільки саме в ній закладаються базові моделі спілкування, які впливають на подальшу соціальну взаємодію дитини в освітньому середовищі та суспільстві загалом [7, с. 64-69].

3.2. Вплив школи та вчителя на розвиток спілкування.

Школа є другим за значенням соціальним середовищем, у якому відбувається активне формування комунікативних навичок.

Таблиця 3.1. Вплив школи на розвиток спілкування

Компонент шкільного середовища	Вплив на спілкування
Навчальний процес	Формування мовлення, уміння висловлювати думки
Класний колектив	Розвиток взаємодії та співпраці
Педагогічна взаємодія	Формування культури спілкування
Позакласна діяльність	Розвиток соціальних навичок

Особливу роль відіграє **вчитель**, який виступає не лише джерелом знань, але й моделлю комунікативної поведінки. Стиль педагогічного спілкування безпосередньо впливає на психологічний клімат у класі [9, с. 42].

Виділяють три основні стилі:

- **авторитарний** (контроль, низька ініціатива учнів);
- **демократичний** (співпраця, підтримка);
- **ліберальний** (мінімальне керівництво).

Найбільш сприятливим для розвитку спілкування є демократичний стиль, оскільки він сприяє відкритості, довірі та активній взаємодії.

3.3. Вплив однолітків і соціального середовища.

Спілкування з однолітками є одним із найважливіших чинників розвитку комунікативної сфери школяра, особливо у підлітковому та старшому шкільному віці.

У групі однолітків дитина:

- формує самооцінку;
- вчиться співпраці;
- засвоює соціальні ролі;
- розвиває емоційну чутливість [10, с. 27].

Особливістю є те, що група однолітків часто виступає альтернативним джерелом норм і цінностей, іноді навіть більш впливовим, ніж сім'я чи школа.

Таблиця 3.2. Роль однолітків у різні вікові періоди

Віковий період	Роль однолітків
Молодший шкільний вік	Ситуативне спілкування, ігрова взаємодія
Підлітковий вік	Провідна роль, самоствердження
Старший шкільний вік	Вибіркові дружні зв'язки, підтримка цінностей

3.4. Методи розвитку ефективного спілкування у школярів.

Формування ефективного спілкування у школярів є важливим завданням сучасної освіти, оскільки комунікативна компетентність виступає однією з ключових складових особистісного розвитку та соціальної адаптації дитини. Розвиток спілкування здійснюється не стихійно, а через цілеспрямоване

використання педагогічних методів і технологій, які активізують пізнавальну та соціальну діяльність учнів.

У педагогічній практиці виділяють комплекс методів, спрямованих на розвиток комунікативних умінь, які можна умовно поділити на інтерактивні, ігрові, дослідницькі та тренінгові [1, с. 85-88].

Інтерактивні методи навчання

Інтерактивні методи передбачають активну взаємодію між учнями та вчителем, а також між самими учнями. Їх головною особливістю є те, що навчальний процес будується на співпраці, обміні думками та спільному вирішенні завдань.

До найбільш поширених інтерактивних методів належать:

- робота в парах;
- групова робота;
- «мозковий штурм»;
- дискусії та дебати;
- метод «мікрофон»;
- аналіз ситуацій (case-study) [8, с. 81].

Застосування цих методів сприяє розвитку вміння висловлювати власну думку, слухати інших, аргументувати позицію та поважати альтернативні точки зору.

Ігрові методи розвитку спілкування

Ігрова діяльність є особливо ефективною у молодшому шкільному віці, однак її елементи доцільно використовувати і в старших класах. Гра створює природні умови для спілкування, знижує психологічну напругу та підвищує мотивацію до взаємодії.

До ігрових методів належать:

- рольові ігри;
- сюжетно-рольові ситуації;
- дидактичні ігри;
- комунікативні тренінгові ігри;

- змагання та вікторини.

У процесі гри учні вчаться взаємодіяти, дотримуватися правил, розподіляти ролі, приймати рішення та нести відповідальність за спільний результат [9, с. 59-61].

Проектна та дослідницька діяльність

Проектна діяльність є одним із найбільш ефективних методів розвитку комунікативних навичок, оскільки вона передбачає тривалу спільну роботу учнів над певною проблемою або завданням.

У процесі реалізації проєктів учні:

- планують діяльність;
- розподіляють ролі;
- здійснюють пошук інформації;
- обговорюють результати;
- презентують власну роботу.

Це сприяє розвитку відповідальності, самостійності, навичок співпраці та вміння вести конструктивний діалог.

Тренінгові методи розвитку комунікації

Тренінгові форми роботи спрямовані на формування конкретних комунікативних умінь: активного слухання, емпатії, асертивної поведінки, управління конфліктами.

У межах тренінгів використовуються вправи на:

- розвиток довіри у групі;
- подолання комунікативних бар'єрів;
- формування навичок самопрезентації;
- вирішення конфліктних ситуацій.

Такі методи особливо ефективні для підлітків, у яких активно формується самосвідомість і потреба у соціальному визнанні [11, с. 53-55].

Педагогічні умови ефективного розвитку спілкування

Ефективність застосування методів розвитку комунікації залежить від низки педагогічних умов:

- створення позитивного емоційного клімату в класі;
- забезпечення ситуації успіху для кожного учня;
- підтримка ініціативності та активності школярів;
- формування атмосфери довіри та взаємоповаги;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Особливо важливою є роль учителя як організатора комунікативного середовища, який не лише передає знання, а й моделює зразки ефективного спілкування [7, с. 205].

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 3

Отже, розвиток спілкування школярів залежить від комплексу соціальних і педагогічних чинників, серед яких провідну роль відіграють сім'я, школа, учитель та однолітки. Найбільш ефективний розвиток комунікативної сфери забезпечується за умови гармонійної взаємодії всіх цих факторів.

Використання сучасних педагогічних методів (інтерактивних, ігрових, проєктних) сприяє формуванню активного, свідомого та соціально компетентного учня.

ВИСНОВКИ

У результаті теоретичного дослідження психологічних особливостей спілкування школярів різного віку було комплексно проаналізовано сутність, структуру, функції та вікову динаміку спілкування як одного з ключових чинників розвитку особистості. Узагальнення наукових підходів дозволило встановити, що спілкування є складним багаторівневим процесом соціальної взаємодії, який забезпечує не лише обмін інформацією, але й формування свідомості, поведінки та системи цінностей школярів.

Теоретичний аналіз засвідчив, що спілкування у психології розглядається як багатокomпонентне явище, яке включає комунікативний, інтерактивний та перцептивний аспекти. Комунікативний компонент забезпечує передачу інформації, інтерактивний — організацію взаємодії між учасниками, а перцептивний — сприйняття та розуміння партнера по спілкуванню. Саме взаємодія цих компонентів визначає якість і ефективність міжособистісної комунікації.

Було встановлено, що спілкування виконує низку важливих функцій у розвитку школяра: інформаційну, регулятивну, емоційно-комунікативну, соціалізуючу та інтегративну. Ці функції взаємопов'язані та забезпечують формування особистості як суб'єкта соціальної взаємодії. Особливо важливою є соціалізуюча функція, яка полягає у засвоєнні норм, правил поведінки та соціальних ролей.

У ході дослідження було охарактеризовано основні види спілкування: вербальне і невербальне, міжособистісне, групове та масове, а також ділове, особистісне та пізнавальне. З'ясовано, що у шкільному середовищі ці види не існують ізольовано, а взаємодіють між собою, формуючи цілісну систему комунікативної поведінки учнів.

Особливу увагу приділено віковим особливостям спілкування школярів. Встановлено, що у молодшому шкільному віці спілкування має емоційно-ситуативний характер і значною мірою залежить від дорослих. У підлітковому

віці спостерігається різке зростання значущості групи однолітків, формування потреби у самоствердженні, що часто супроводжується емоційною нестабільністю та конфліктністю. У старшому шкільному віці спілкування набуває більш зрілого, усвідомленого та рефлексивного характеру, що пов'язано з формуванням світогляду, професійних намірів та життєвих цінностей.

Доведено, що розвиток спілкування школярів визначається комплексом взаємопов'язаних чинників. Серед них провідну роль відіграють сім'я, школа, педагогічне середовище та група однолітків. Сім'я формує первинні моделі комунікації та емоційні установки, школа забезпечує систематичний розвиток мовленнєвих і соціальних навичок, учитель виступає зразком комунікативної поведінки, а однолітки є важливим джерелом соціального досвіду та самоствердження.

Окремо підкреслено значення сучасних педагогічних технологій у формуванні комунікативної компетентності школярів. Використання інтерактивних, ігрових, проєктних та тренінгових методів навчання сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку навичок співпраці, формуванню емоційної чутливості, толерантності та здатності до конструктивного вирішення конфліктів. Це особливо важливо в умовах сучасного освітнього середовища, яке характеризується зростанням ролі цифрових технологій і нових форм комунікації.

Таким чином, спілкування школярів є динамічним процесом, що проходить складний шлях розвитку від простих емоційних форм у молодшому віці до усвідомленої, ціннісно орієнтованої та рефлексивної взаємодії у старшому шкільному віці. Його формування потребує цілеспрямованого педагогічного впливу та створення сприятливого соціально-психологічного середовища.

Отримані теоретичні узагальнення мають важливе значення для педагогічної практики, оскільки можуть бути використані в роботі вчителів і шкільних психологів для підвищення ефективності комунікативного розвитку учнів та гармонізації міжособистісних відносин у шкільному колективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горностай П. П., Титаренко Т. М. (ред.) Психологія особистості: Словник-довідник. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
2. Основи соціальної психології: підручник для закладів вищої / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. – Київ: Талком, 2018. – 580 с.
3. Основи психології: навчальний посібник / Григорій Петрович Васянович–К.: Педагогічна думка, 2012. – 114 с.
4. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
5. Психологія сім'ї: навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горецька, Наталя Сердюк. – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с
6. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
7. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
8. Соціальна психологія: навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. – 254 с.
9. Теоретико-історичні основи психології сім'ї / Посвістак О. А. — Хмельницький: ХНУ, 2017. — 402 с
10. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
11. Клименко В. В. Психологія особистості: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2007. – 288 с.